

Krešimir ČVRLJAK, *Renesansni ezoterizam u hrvatskih humanista. Na zasada ma europske i izvaneuropske ezoterijske tradicije: kabalističke, alkemijske, magijske, astrološke i hermetičke, vlastita naklada, Zagreb, 2015., 760 str.*

Povjesničar hrvatske i europske renesansne filozofske baštine Krešimir Čvrljak knjigom o trima hrvatskim renesansnim humanistima XV. i XVI. stoljeća, Jurju Dragišiću, Juliju Camillu Delminiju i Pavlu Skaliću, privlači pozornost čitatelja već samim kontekstom unutar kojeg stavlja svoj istraživački fokus s obzirom na život i djelo spomenutih hrvatskih renesansnih humanista. Kontekst je to renesansnog ezoterizma koji se razgranao u kabalističkim, alkemijskim, magijskim, astrološkim i hermetičkim tradicijama i kao takav je bitno i odredbeno obilježio XV. i XVI. stoljeće učene Europe. U dinamici takve dvostoljetne »ezoterizacije« humanističko-renesansnog razdoblja, našeg autora zanima koliko su i na koji način eminentni hrvatski renesansni mislioci došli u vezu s europskim renesansnim ezoterijskim strujanjima. Svoje istraživanje autor je podijelio u tri dijela: »Branitelj hebrejske istine, kabalist ili oboje: Juraj Dragišić (Georgius Benignus de Salviatis, o. 1445. – 1520.)«; »Simboličko-filozofski tumač ideje teatra slikovnim, astrološkim i kabalističkim znakovljem: Giulio Camillo Delminio (Julius Camillus Delminius, 1479. – 1544.)« i »Posrednik između hebrejske misterijske tradicije i hrvatske filozofske baštine: Pavao Skalić (Paulus Scalichius, 1534. – 1571.)«.

Punovažeća propusnica kojom autor svrstava hrvatskoga franjevačkog humanista Jurja Dragišića među hrvatske renesansne mislioce koji su došli u vezu s europskim renesansnim kabalistima jest njegov obrambeni spis pod naslovom *Defensio praestantissimi viri Ioannis Reuchlin* (1517., prvo izdanje), kojim se Dragišić izjasnio u prilog najvećem europskom kršćanskom kabalistu Johannu Reuchlinu-Capnionu (1455. – 1522.), a to znači u prilog svetih talmudskih knjiga i kabale. Čvrljak se ponajprije pita: Može li se utvrditi da je Dragišić takvim svrstavanjem bilo *explicite* bilo *implicite* pristajao uz doktrinarnu zonu kabale i uz sve ono što je taj drevni hebrejski nauk sa sobom nosio? Da bi odgovorio na to pitanje, autor se dao na poniranje u samu sadržajnu strukturu Dragišićeva obrambenog spisa kako bi uz takvo iščitavanje došao do dubljih osobnih uočavanja i do šire i sustavnije razrade naznačenog pitanja. Mada odjeci Dragišićeva spisa nisu prestali sve do danas zahvaljujući, kako njegovim suvremenicima tako i najnovijim autorima, ipak su se dosadašnje razrade zadržavale uglavnom na izvanjskim literarnim obilježjima spisa. Poneki od tih spisa dopuštaju prostor unutar kojeg bi postojala mogućnost Dragišićeva podlijevanja utjecaju kabale u njegovu

studioznom upoznavanju s hebrejskom kulturom. Čvrljak, međutim, ulaganjem dodatnog napora uranjanja u cjelovit tekst dolazi do zaključka da Dragišić nije bio nikakav otvoreni ili kriptokabalist, već ponajprije deklarirani renesansni konkordist u teološkim i filozofskim pitanjima što znači da je bio pomirbeno okrenut rješavanju heterogenih teološko-filozofskih prijepora iz heterogene teološko-filozofske tradicije. U širini svojeg duha Dragišić se, naglašava Čvrljak, unutar konkordističkog nastojanja oko teološko-filozofske sinteze, dao ponajprije na obranu hebrejske istine u svetim talmudskim knjigama, ne napuštajući pritom vlastitu kršćansko-otačku i crkveno-naučiteljsku. Čvrljak pokazuje da u Dragišićevu spisu interferiraju zapravo dvije obrane: Reuchlinova obrana pravovjerja u inkriminiranim talmudskim knjigama i Dragišićeva obrana ispravnosti Reuchlinovih stavova da židovske knjige nisu protukršćanske, čime je jasno dao do znanja da se protivni svakome tko sudjeluje u procesu spaljivanja svetih talmudskih knjiga.

Srž predmeta poduzetih obrana Čvrljak pronalazi u pitanju: »Treba li knjige koje Židovi nazivaju Talmud, radije uništiti nego čuvati i spasiti?« i u trima Dragišićevim odgovorima koji su ujedno apeli »za nespaljivanje, za očuvanje i za spašavanje knjiga« poradi čega je – za papinskog inkvizitora Jakoba van Hoogstraetena – Dragišić prijetvorno prelazio preko Reuchlinovih apsurdnih zabluda u svrhu slijepog uvažavanja bilo kojeg mišljenja svojeg branjenika. Ipak, Dragišić

je, kako to jasno i nedvosmisleno pokazuje Čvrljak citirajući izvorno djelo, motiviran ponajprije istinoljubivošću poradi koje se uključivao u sve svoje obrane (ukupno četiri), a koja se temelji na konkordističkoj razboritosti na osnovi koje zaključuje da je u tim knjigama »sadržan istinski nauk na koji knjige usmjeravaju, i to tako što šire skrivene misterije ortodoksne vjere, premda se kadšto primiješa i štogod lažnoga i štogod bezumnoga«. Takav odnos prema cjelokupnoj problematici proizlazi iz Dragišićeva teološkog stava koji mu je omogućio da vidi u prvom redu vrijednost i bogatstvo hebrejskih knjiga koje kršćanima mogu pomoći da dublje shvate svoju vlastitu teološku tradiciju bez obzira na činjenicu da određena tumačenja kabale sadrže ponešto protiv kršćanstva, što nikako nije dovoljan razlog za njihovo spaljivanje. Iako je Dragišić prema kabali bio pomirbeno snošljiv i nije iskazivao zazor prema Reuchlinovu općepoznatom kršćanskom kabalizmu, Čvrljak dokazuje da njegov obrambeni spis nije bio motiviran njegovim pristajanjem uz nauk kabale, već ponajprije istinoljubivošću kojom je htio obraniti i hebrejsku i kršćansku istinu čime se pokazao kao »neposustalo ustrajan u gradnji mosta kojim bi premostio sjevječkovi i duboki jaz, kada dvije strane sjednu za stol i povedu razgovor o židovsko-kršćanskim pitanjima«. U tom je smislu konkordist Dragišić kao vrhunski europski etablirani intelektualac i znalac davao prednost onoj strani na koju su pretežali doktrinarno-povijesni argumenti čime je postao »mostograditelj« u

pokušaju premošćivanja naznačenog jaza između Židova i kršćana.

Pokazujući nam u prvom dijelu svoje knjige da je Dragišić kao hrvatski humanist odigrao povijesnu ulogu renesansnog branitelja jednog od najvećih europskih humanista na tlu velike humanističke Njemačke, a preko Njemačke i cijele Europe, Čvrljak se dokazuje kao »istraživalački mostograditelj« koji povezuje cjelokupnu dosadašnju europsku i hrvatsku razradu Dragišićeve obrane sa svojim vlastitim pomnim i sustavnim istraživanjem spisa i svojim osobnim uvidima – nikada, dakako, ne preuranjujući predmnijevanim razumijevanjem već sve utemeljujući na argumentima iz samoga djela – čime uspijeva pokazati da je Dragišićev spis »*per excellentiam* jedan od integrativnih ili kompletivnih faktora u interferenciji hrvatskoga i europskoga renesansnog filozofskog patrimonija, te *in ultima linea* hrvatsko-europskog humanističko-renesansnog diskursa«.

Drugi tragatelj za istinom o svijetu i čovjeku kojemu Čvrljak posvećuje drugi, i najopsežniji, dio svoje knjige jest istaknuti svestrani humanističko-renesansni lik hrvatskih korijena po ocu, Giulio Camillo Delminio. Budući da je, po autorovu mišljenju, Camillo želio ostati povezan s očevom domovinom barem po humanističkom nadimku, što ga je uzeo prema nazivu očeva rodnog grada Delminio (Tomislavgrad), a suvremena znanstvena i stručna hrvatska javnost dosad nema njegovu cjelovitu i zaokruženu biografiju, upravo je to prvi razlog

Čvrljkova istraživanja toga jedinstvenog lika kulturne i znanstvene Europe, kojeg on ne smatra *polu našim* – kao što je slučaj s brojnim primjerima bezobzirnog rashrvaćivanja i privlašćivanja hrvatskih renesansnih humanista, na što je autor već upozoravao na drugom mjestu – već *našim*, jer Camillo nije samo talijanski nego i hrvatski humanist i stoga ga »punopravno dijele i s njime se diče dvije domovine: očeva i njegova rodna«. Dosadašnji pokušaji pisanja o njegovu životu i djelu u Hrvatskoj do danas su obavljani, kako autor naglašava, »mrvičasto« zbog toga što autori hrvatske filozofije renesanse nisu pred sobom imali radove tzv. »iluminističkih biografa«: Federiga Altanadija Salvarola, Giana Giuseppa Lirutija i Girolama Tiraboschija. Čvrljak je, dakako, svjestan da je izraditi Camillov životopis na vlastitim rezultatima u Hrvatskoj nemoguće i da su ga već temeljito i cjelovito napravili talijanski biografi, kojima je to jedino bilo moguće buduću da je jedino po talijanskim knjižnicama od sjevera do juga Italije bilo moguće doći do sveukupne pisane građe na temelju koje se takav životopis uopće i može napisati. Stoga se Čvrljak prihvatio zadatka da na temelju čvrstih oslonca talijanskih »iluminističkih biografa« – kao i na temelju vlastitih kritičkih prosudba s obzirom na uvide suvremenih biografa koji su se, također, nezaobilazno morali baviti iluminističkim životopiscima – izradi što cjelovitiju i temeljitiju obradu lika i djela Giulija Camilla Delminija kako bi se na našem hrvatskom tlu učinio prvi

korak odmicanja od samo »istraživalačkih mrvica« XIX. stoljeća.

Kroz Camillov životopis – u kojem saznajemo o njegovu intelektualnom portretu i učenosti koja se temeljila ponajprije na poznavanju hebrejskoga i drugih orijentalnih jezika pomoću kojih je, čitajući svete knjige, ovladao velikim znanjem; zatim o njegovoj involviranosti u ciceronijansku kao i erazmijansku hrvatsko-europsku tradiciju; potom o njegovu dobrom poznavanju memorativnog umijeća iz naslijeđa velikih antičkih govornika poradi čega je od Frane Petrića ovjenčan aureolom veleumnika s božanskim umom; onda o njegovu susretu s francuskim kraljem Franjom I. pod čijim je mecenatstvom preko Francuske širom otvorio vrata i prozore u renesansnu učenu Europu; također i o njegovoj snažno izraženoj druželjubivosti, kojom je pridobio mnoge prijatelje od kojih su se neki ugradili u opću povijest onodobne kulturne i znanstvene humanističke Europe; zatim o prijateljstvu s Tizianom, rezultat čega je bio Camillov portret što ga je izradio veliki slikar; isto tako i o njegovoj »posmrtnoj literarnoj žrtvi« budući da nije mogao osobno sudjelovati u izdavanju svojih djela zbog čega su njegovi tekstovi bili samovoljno klištrani, umetani i poredani po volji samih izdavača, te su bili prurušeni i u konačnici plagirani; te na kraju o Camillovu posljednjim životnim trenutcima o kojima saznajemo iz svjedočanstva njegova najbližijeg prijatelja Muzija kao očevidca smrtnog časa – Čvrljak nas u drugom dijelu drugog poglav-

lja knjige upućuje prema svojem drugom razlogu pisanja o Camillu. On se sastoji u što boljem razumijevanju glavne teme Camillova ponajprije životnog propitivanja po kojem je – prema Čvrljkovoj živopisnoj slici – bio ponajprije »'grabežljivač' dana (usp. *Carpe diem*) [...] u svakodnevnoj trci za osmišljavanjem svakoga od svojih dana«. Radi se o Camillovu danočno snivanom i prepričavanom djelu *L'idea del Teatro e altri scritti* (Venecija, 1550.), koje je napisano i objavljeno na talijanskom jeziku. Camillovo 'osmišljavanje' ostvarivalo se – s obzirom na heterokulturne i raznoduhovne prostore unutar kojih se kretao, a koji su obilježavali kulturno gibanje druge polovice XV. stoljeća – pod utjecajima hermetičke i kabalističke tradicije, neoplatoničkih i neopitagorovskih spisa, kao i Svetoga pisma koje je »otvarao tražeći njemu potrebne istine koje je iz svih navedenih tradicija kao renesansni *sveznatiteljnik* po potrebi preuzimao služeći se svime time u onome što mu je trebalo u njegovim literarnim pothvatima«, a osobito u zamisli i izradi ideje *Teatra*.

Uzimajući u obzir sve dosadašnje relevantne istraživače Camillovih ezoterijskih percepcija (s osobitim naglaskom na značaj istraživačkog rada Francesa A. Yatesa) i na temelju vlastite erudicije, znački i strpljivo prodirući u dubinu labirintskih predjela Camillova zamršenog idejnog sklopa zaogrnutog u podslojeve već spomenute kabalističko-hermetičke tradicije, ali i u magijsko-alkemijsko-astrološku ezoteričnost i simboličko-filozofsku

ornamentiku, Čvrljak nam minuciozno i u svim bojama i nijansama oslikava Camillovu ideju *Teatra* kao pokušaj sveobuhvatne vizije svijeta i čovjeka što si je sam Camillo postavio kao cilj. S obzirom da je autentični europski humanist, ističe Čvrljak – a to vrijedi ovdje u cijelosti citirati – »njegov cilj je mogao biti samo Čovjek kojega je i on, slijedom trostruko velikoga Hermesa Egipćanina, podigao na pijedestal Čuda, i to velikoga Čuda; Čovjek koji pomoću magije i kabale, kako hoće europski i renesansni *Princeps* i *Phoenix*, Giovanni Pico della Mirandola u svom *Govoru o dostojanstvu čovjeka*, može zauzdati sile kozmosa, ali i kao govornik, zborčić iz pamćenja, organski povezanoga s razmjerima svjetskoga sklada, razviti magijske moći. Bio je k tomu, Camillo hermetički renesansni *homo universalis* koji je vjerovao u vlastite božanske moći s kojima može zadobiti magijsko pamćenje i njime opsegnuti svekoliki svijet, kakav je i sâm, s odražajima božanskoga makrokozmosa u mikrokozmosu svoga božanskog uma«. Istraživanje nadalje pokazuje da je takvo renesansno oživljavanje magije i ezoterizma u svim njegovim pojavnostima nastojalo zapravo rehabilitirati jedan način spoznavanja koji korespondira nutarnjoj usklađenosti svih stvari. Upravo u tom smislu Camillov se *Teatar* u svojih sedam razina pokazuje kao spis »zaogrnut božanskim tajnama koji su kao drevni i mudri spisi dani na razumijevanje onih koji su izabranici Božji u razumijevanju njegovih presvetih otajstava«, kako to u uvodu svog spisa piše

sam Camillo. Otkrivanje tih tajni poziv je na otkrivanje Mudrosti poradi koje se i bavio idejom *Teatra*. Ona mu je, naime – naglašava Čvrljak – »ulijevala nadu u onaj budući glas, buduću slavu koju je preko svake mjere priželjkivao i za kojom je upravo hlapljivo čeznuo«. U takvom traženju Camillo se okrenuo svemu što mu je ukazivalo na mogućnost pronalaženja univerzalnog ključa kojim bi »odbravio duboko tajanstvo bitka« i koji bi mu »omogućio čitanje 'alfabeta svijeta'«. Svjestan bespuća Camillove prašume raskošnog renesansnog ezoterizma s hermetičkim, kabalističkim, magijskim, alkemijskim i astrološkim oznakama, Čvrljak je na temelju svoje neumorne radinosti uspio sve polarizirano, suprotstavljeno i po Camillovo duhovno-umno biće razgradbeno – u duhu Camillovo svojstvenog sveusuglašavanja – izmiriti, usuglasiti i staviti na svoje mjesto. To nikako ne znači da se literarnom fenomenu u liku i djelu Giulija Camilla Delminija nazire skorašnji silazak s opće povijesno-književno-filozofske scene zbog toga što se ni približno ne nazire u europskim pokušajima skorašnji kraj usustavljanja jedinstvenog obrasca u pristupu Camillovu djelu. Time se Čvrljak suprotstavlja tezi Emila Hrvatina da je ono što su suvremeni historiografi u svojem detaljnom prorađivanju povijesnih izvora mogli izreći o Camillovu djelu, praktično sve što su mogli izreći. S obzirom pak na potrebu snažnijeg i dubljeg uvrštavanja u korpus hrvatske renesansne filozofske baštine negoli je to dosad učinjeno – iako je Camillo ulaskom u

Hrvatski biografski leksikon već dobio vjerodostojnu potvrdu o njegovu uvrštavanju u hrvatski renesansni korpus – Čvrljak je na osnovu ovog detaljnog, sustavnog, objektivnog i cjelovitog prikaza života i djela Giulija Camilla Delminija dao svoj nemjerljivi doprinos u punom mu oduživanju na najprilichniji način učinivši da dosadašnje »mrvice« postanu unutar hrvatskoga govornog područja cjelinom koja će zaokupljati kako dobronamjerne čitatelje tako i znanstvenike-istraživače renesansne filozofske baštine koji će voditi daljnjem produbljivanju aspekata života i djela toga jedinstvenog hrvatsko-talijanskog ili talijansko-hrvatskog renesansnog humanista.

Treći izabranik Krešimira Čvrljaka, kojega kao hrvatskog renesansnog humanista stavlja u kontekst europskog renesansnog ezoterizma, jest Pavao Skalić, i to zbog toga što svojom recepcijom hebrejske, i ne samo hebrejske, misterijske tradicije jedinstveno figurira među hrvatskim renesansnim humanistima. Čvrljak, naime, ističe da je Skalić kao hrvatski filozof, teolog i humanist na jednom mjestu (*Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon*, 1559.) iznio misterijsku problematiku nekih orijentalnih, ali i zapadnih religija i filozofija što se, koliko je dosad poznato, ne može reći za nijednoga drugog hrvatskog renesansnog humanista. U svojim vlastitim razradama misterijâ sedam najstarijih naroda, na prvom mjestu i s najbrojnijim kanonima, Skalić je izložio 29 hebrejskih (uz njih 14 kaldejskih

i egipatskih, 11 perzijskih, 10 orfičkih, 21 pitagorovski, 10 arapskih, 18 grčkih, 10 latinskih i jedinstveni *De canone omnium canonum*). Za Skalića hebrejski su misteriji primarni poradi toga što ga drugi misteriji nisu – kao kršćanskog humanista koji je trajno težio premošćivanju antike i Svetoga pisma, kao i raznih misterijskih tradicija i kršćanstva – mogli zadovoljiti u njegovu traženju sadržajnih rudimenata kršćanskih elemenata. U tom kontekstu Čvrljak ukazuje na nedvosmisleni i jasni Skalićev konkordizam prema kojemu je on »uz Pica i druge, hrvatski renesansni *princeps concordiae*, koji je velik *quantum* svoje spekulativne energije utrošio u to da utvrdi koliko na dvama otocima u moru ljudskoga znanja, tj. u filozofiji i teologiji, vlada *concordia philosophorum* i *concordantia theologorum*«. Pod tim vidom Skalić je ponajprije usmjeren prema pronicanju u misterije naroda i pojedinaca heterogenih tradicijâ kako bi u konačnici mogao utvrditi stupanj njihove svekolike usuglasivosti. Takvo pronicanje bilo bi nemoguće da se ograničio samo na vidike i obzore antičke filozofske tradicije, naglašava Čvrljak. U tom je smislu njegova težnja za pronicanjem u starohebrejske misterijske tradicije označena nastojanjem da razabere i izluči iz starohebrejske teologije ono zajedničko i doktrinarno srodno misterijima kako mojsijejske tako i kršćanske teologije. Taj zadatak prodiranja u svijet hebrejskih misterija bio bi, međutim, neostvariv i uzaludan bez punog uvida u samu bit simboličko-mističke ili kabalističke doktrine ili metode kojom su se

služili Hebreji, a slijedom njih i renesansni kršćanski kabalisti. Čvrljak nas stoga postupno i strpljivo – uzimajući u obzir sve filozofsko-teološke utjecaje i misterijske tradicije, kao i česta Skalićeva »zakrećuća poradi njegova propulzivnog žara« – uvodi u misaono poniranje i propinjanje (tako karakteristično za renesansu) svojeg izabranika kroz njegove hebrejsko-misterijske kanonske matrice koje su u konačnici kompendij najrazličitijih filozofsko-teoloških i drugih pitanja, a koji se konzistentno uklapa u njegov enciklopedizam. Pri takvu poniranju, podcrtava Čvrljak, Skalić pretpostavlja mudroga čovjeka u njegovu mudrom pojmovanju. Takav mudar čovjek želi doći u spoznajni posjed »tajanstva nad tajanstvima« u koji je moguće stupiti samo razmišljanjem o onomu neosjetilnom, tj. o svemu onome što izmiče izrecivomu, budući da je jedino um u mogućnosti vinuti se uvis gdje se tajanstveno združuje s »vrhutajanstvenim« i tako se združeno otvara mislećemu. U propitivanju načina raspravljanja o Skalićevim »tajanstvima« Čvrljak razabire upiranje na spoznajnu vrsnoću u pristupu fenomenu okultnoga u svrhu mogućeg ovladavanja tim fenomenom. Ipak, takvo Skalićevo propitivanje on vrednuje kao »metodičko osvještavanje jednog hrvatskog renesansnog humanista u sklopu sveukupnih metodologijskih i spoznajno-teorijskih promišljanja u drugom renesansnom stoljeću na poslu odradbe teoretskih i praktičnih problema«.

Osim vodstva putem Skalićeva pohoda na »tajanstva i vrhutajanstva«,

Čvrljka osobito zanima pitanje je li bogata tematska slojevitost njegovih misterijskih kanona u njegovu enciklopedijskom zdanju puko preuzimanje Reuchlinovih i Picovih tekstualnih predložaka – koje je autor identificirao kao prešućena preuzimanja – ili se uslijed takva »preuzimanja« može govoriti o Skalićevoj suizvornosti? Čvrljak u tom kontekstu utvrđuje da takvo preuzimanje nipošto nije pasivno i nekritičko, već – promatrajući to u duhu konkordizma Skalića i Reuchlina – vješta i spretna adaptacija i stilizacija kanona stavlja jasnije naglaske na artikulaciju već zajamčenih izvornih razumijevanja, spoznaja i uvida (Reuchlina ili Pica), pri čemu vlastita razrada preuzetih stavova nikada nije bez priloženog i pridodanog pečata suizvornosti u takvoj recepciji. Tako u Skalićevim kanonima Čvrljak pronalazi nove spoznajne oblike s obzirom na koje uočava »jedno ne baš često provedeno premetnuće dvaju autorstava u jedno, mnogočime novo, sada autorstvo oplodeno u koautorstvo«. Takvom Skalićevom recepcijom i Čvrljkovom elaboracijom te recepcije – koja u Skalićevoj maniri nastoji ukazati na sadržajnu bit recipiranog kanona – hebrejska filozofijsko-misterijska tradicija doživljava dvije hrvatske recepcije u razmaku od puna četiri stoljeća. Čvrljkova recepcija Skalićeve recepcije – koja kao temeljita razrada Skalićevih hebrejskih misterija vodi u konačnici prema dubljim uvidima u Reuchlinov, Picov i Skalićev kabalizam – zaključno pokazuje da Pavao Skalić nije ništa manje relevantan za recepciju hebrej-

sko-misterijske tradicije i njezino uvršćavanje u hrvatski renesansno-filozofski korpus, negoli je to npr. Herman Dalmatin za recepciju islama i arabizma uopće u istoj baštini. Čvrljak u tom smislu Skalićeve hebrejsko-misterijske kanone stavlja konačno na svoje mjesto što je sigurna podloga svakom budućem istraživaču hrvatske filozofske renesanse u daljnjem istraživanju dosega Skalićeva kabalizma, tj. izvorâ, načinâ i vlastitih stavova u pristupu njegovu kabalizmu kojim je, kao jedinstveni posrednik između hebrejske misterijske tradicije i hrvatske filozofske baštine, dobio svoje istaknuto mjesto u društvu europskih renesansnih filozofskih i teoloških konkordista.

S obzirom na Čvrljkovu *poligrafiju*, kako to autor u svojem stilu naznačava, o trima hrvatskim renesansnim humanistima XV. i XVI. stoljeća, Jurju Dragišiću, Juliju Camillu Delminiju i Pavlu Skaliću, zaključno se može utvrditi da se autor čitavim putem svojega stvaralačkog rada hrabro, nezadrživo i nezaustavljivo, a ujedno autentično renesansno *sve-znatiželjno* spušta u javne i tajne odaje literarnih zdanja svojih izabranika, što nam potvrđuje 1905 bilježaka uz tekst, kao i popis literature s oko 400 bibliografskih jedinica, te kazalo imena s više od 1200 osoba. Upravo tim spuštanjem kroz svoje istraživanje, a onda i uzdizanjem kroz vlastite uvide i stavove iznesene u ovom djelu, autor je ponajprije sebi, a onda i čitateljima omogućio suvereno se nadвити nad puke činjenice – koje su autorovu spuštanju u svakom slučaju

pokazale smjer kojim se kretati – tako što nas, osim znanstvenim jezikom, istodobno u mnogim dijelovima izazovno motivira i svojom, usudujemo se to izraziti, književno-umjetničkom spisateljskom domišljatošću. Ona nam u bogatim jezičnim slikama predočava sveukupno bogatstvo pojedinosti, detalja, odnosa, linija, perspektiva i povezanosti u sklopu predmeta svojih istraživanja što, čini nam se, možemo iščitati kao ideal autorovih umnih nastojanja. U tom autorovom nastojanju da nas kroz bogatstvo jezične slikovitosti osobno uvede u svijet i misao – život i djelo – svojih izabranika, a da bismo i sami izgrađivali svoje stavove, čitamo duboki Skalićev uvid: »Primaknuću tajanstvima nad tajanstvima vodi put kojim se maštovito hodi. Otajno maštanje neodložno od čovjeka iziskuje da svikne i nauči razmišljati, bio u pitanju osjetilan ili neosjetilan predmet razmišljanja.«

Poligrafija *Renesansni ezoterizam u hrvatskih humanista. Na zasadama europske i izvaneuropske ezoterijske tradicije: kabalističke, alkemijske, magijske, astrološke i hermetičke* autora dr. sc. Krešimira Čvrljka – izdana u vlastitoj nakladi – daje nam cjelovit i sustavan uvid u stavove eminentnih hrvatskih renesansnih mislioca koji su došli u vezu s europskim renesansnim ezoterijskim strujanjima, što je izvoran i nemjerljiv doprinos hrvatskoj znanosti i kulturi. Osim toga doprinosa, ovakav pogled u prošlost istodobno može i suvremenog čitatelja potaknuti na izgradnju osobnih uvida i stavova koji

su neminovni u susretanju s aktualnim suvremenim ezoterijskim strujanjima i stoga ovu *poligrafiju* svakako preporučujemo za čitanje svakom dobronamjernom čitatelju, a znanstvenicima istraži-

vačima kao izvrstan temelj i platformu za daljnje istraživanje hrvatske renesansne filozofije.

Ivan Dodlek

Heidi A. CAMPBELL (ur.), *Digital Judaism: Jewish Negotiations with Digital Media and Culture*, New York, 2015., 213 str.

Knjiga *Digital Judaism: Jewish Negotiations with Digital Media and Culture* izdana je u sklopu Routledge serije o religiji i digitalnoj kulturi. Izučavanje novih medija, religije i digitalne kulture mlado je polje znanosti kojim se znanstvenici bave posljednjih dvadeset godina. Knjiga *Digitalni Judaizam*, koju je uredila Heidi A. Campbell, sastoji se od uvoda i deset poglavlja koja su napisali različiti autori. Ova zbirka radova pregled je širokoga raspona odgovora i pristupa koje vjerski judaizam donosi u odnosu na medijsku tehnologiju. Cilj knjige, kako navodi urednica u uvodu, jest okupiti radove ključnih znanstvenika koji istražuju odnose i veze između različitih židovskih zajednica i digitalne kulture. Ova knjiga je višestruko važan doprinos u izučavanju judaizma i novih medija jer donosi sveobuhvatan pogled na različite židovske zajednice i ne ograničava se samo na istraživanje interneta i vjerskih mrežnih stranica. Knjiga istražuje veze između judaizma i raznih popularnih društvenih platformi poput Facebooka, mobilnih telefona ili aplikacija za pametne telefone. Također, u knjizi nalazimo opise raznih teorijskih i meto-

doloških pristupa koji mogu biti korisni u istraživanju korištenja digitalnih medija različitih židovskih skupina. Istraživanje židovske interakcije s digitalnim medijima odmiče se u ovoj knjizi od jednostavnih analiza poput onih koriste li se vjerske grupe određenim digitalnim medijima ili ga odbacuju. Umjesto toga, identificiraju se pozitivni ili negativni obrasci koji vode od izuma određenog medija do primjene u praksi na način da se digitalne prakse kontekstualiziraju unutar zajednice tako da se obuzdaju potencijalni negativni utjecaji na vjerske vrijednosti zajednice.

Urednica knjige navodi kako su identificirane dvije strategije u stavovima koje različite židovske grupe pokazuje u odnosu na nove medije. To su »inovacija i usvajanje«, te »otpor i rekonstrukcija«. U prvom dijelu knjige predstavljeni su radovi autora čije područje istraživanja obuhvaća obradu načina kako židovske vjerske skupine usvajaju digitalne medije uz prilagodbu svojim temeljnim vrijednostima i društvenim ciljevima. Analiziraju se slučajevi društvenih mreža, mrežnih stranica i videoigara. U drugom dijelu knjige istražuju se različite židovske vjer-